

УДК 811.161.2'373.612.2:821.161.2-1:7.038.6
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.29.6>

Катерина Паршак, канд. філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0002-3432-2396
e-mail: kateparshak@ukr.net

Ярослава Калиновська, магістр
ORCID: 0000-0002-6270-4009
e-mail: kalunka19@ukr.net

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Київ, Україна

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ В МОВІ ТВОРІВ ПОЕТІВ-ПОСТМОДЕРНІСТІВ

Присвячено дослідженню особливостей функціонування і творення метафор у поезіях Оксани Забужко, Юрія Іздрика та Сергія Жадана. Однією з важливих проблем лінгвостилістики є дослідження мовної особистості письменників, творчість яких є одним зі стилістичних джерел розвитку української поетичної мови, тому значення метафори в поетичних текстах залишається актуальним об'єктом сучасних лінгвістичних студій. З'ясовано поняття метафори та встановлено її особливість як семантичної мовної одиниці. Зосереджено увагу на класифікації метафор, ужитих у творах поетів-постмодерністів. Досліджено стилістичну роль і розкрито функції мовної метафори в поетичних текстах. Окреслені висновки слугуватимуть основою подальших досліджень про функціонування концептуальних метафор у художніх творах.

Ключові слова: метафора, концепт, метафоричне перенесення, концептуальна метафора.

Вступ. Загалом дослідженню метафор присвячено низку лінгвістичних праць як в українському, так і зарубіжному мовознавстві. Зокрема, мовна метафора стала предметом наукового зацікавлення Н. Арутюнової; метафору, її природу та роль у мові й мовленні вивчала А. Гаврилюк, засоби вираження метафори стали основною темою досліджень Г. Склярєвської, Л. Пустовіт. Поетичній метафорі присвятили свої наукові праці В. Виноградов, Т. Єщенко, Л. Кравець, Л. Приблуда та ін.

Методологія дослідження. Мета статті – визначити особливості семантики та функціонування концептуальних метафор у поезіях Сергія Жадана, Оксани Забужко та Юрія Іздрика.

Відповідно до мети були використані такі методи дослідження: *описовий*, із застосуванням прийомів зіставлення та спостереження, а також прийому зовнішньої та внутрішньої інтерпретації мовного матеріалу для визначення асоціацій, що є основою метафоричних перенесень, *контекстний, концептуальний і семасіологічний* для аналізу метафори в контексті поезій письменників-постмодерністів.

Результати дослідження. Основне протиріччя розуміння метафори полягає у двозначній суті цього явища: з одного боку, метафора є засобом мови, мовною одиницею, а з іншого – вона належить до образних фігур мови. Аналіз лінгвістичної теорії засвідчує еволюцію поглядів на метафору, починаючи від Аристотеля, який розглядав метафору як вид тропа, побудованого на основі вживання слів у переносному значенні, і закінчуючи когнітивною теорією, яку розробили американські вчені Джордж Лакофф і Марк Джонсон, головним об'єктом яких стала концептуальна метафора. У своїх дослідженнях вони стверджували, що "метафора є частиною людського функціонування і саме завдяки їй будується розуміння нашого досвіду" [10, р. 240]. Якщо узагальнити, то вчені дійшли висновку, що концептуальна метафора сама творить, а не відображає нашу реальність.

До вітчизняних лінгвістів, які досліджували концептуальну метафору, належать Г. Склярєвська та Л. Пустовіт. Мовознавець Г. Склярєвська ввела таке поняття, як "метафоричне дзеркало", і розглядала концептуальну метафору як "систему пов'язаних між собою дзеркал, що складаються з трьох елементів: ментальний світ людини та суспільства, уявлення людини про поняттєву сферу й концептуалізація поняттєвої сфери, виділення в ній найважливішого" [8, с. 112]. Л. Пустовіт, на відміну від Г. Склярєвської, визначила концептуальну метафору як

"розкриття сутності одного предмета чи явища через особливості іншого" [7, с. 2].

У сучасному мовознавстві можна виділити три основні погляди щодо лінгвістичної природи метафори:

- метафора як спосіб існування значення слова;
- метафора як явище синтаксичної семантики;
- метафора як спосіб передавання сенсу в комунікативному акті.

У нашому дослідженні розглядаємо метафору у площині структурно-семантичного явища та "як засіб пізнання світу, що відбиває специфіку індивідуального світобачення поета та його реалізацію в художньо-естетичних формах" [7, с. 4].

Зазначимо, що для дослідження семантико-функційних характеристик концептуальної метафори в поетичних текстах постмодерністів ми зверталися до семантичної (групування метафор за тематичною приналежністю допоміжного суб'єкта) та структурно-граматичної класифікацій, запропонованих Н. Арутюновою [1] і В. Телією [9].

Дослідженню творчості О. Забужко, С. Жадана та Ю. Іздрика присвячено низку літературознавчих і мовознавчих розвідок (Т. Денисова [4], Т. Єщенко [5], Л. Приблуда [6] та ін.), автори яких зазначають, що постмодерністська література натепер є найактуальнішою течією, оскільки "демонструє відображення стану суспільства в його реальному вияві" [7, с. 5]. Творчі доробки поетів-постмодерністів є яскравим прикладом літератури постмодерну, втілюючи в собі реалістичне бачення дійсності з його буденними проблемами.

Найбільш поширеними концептуальними метафорами в поетичному доробку авторів є: антропоморфна метафора (*жили заросли шкірою, плече напнуте, мов тятива*), природоморфна (у її межах виокремлено зооморфну (*метелики надій*), фломорфну (*німе дерево з печальними очима, божевільні дерева, німа квітка, психоделічні рослини*), артефактну (*долоні недопалками червоніли з рукавів*) і просторову (*широкі прерії, сіра безмірна пуста площа, бездомна земля*), у межах яких виділено семантичні типи перенесень.

Так, у структурі **антропоморфної** метафори виявлені типи перенесень засвідчують досить розширену й деталізовану сферу антропоморфних значень, базованих на зв'язку між тілом людини й реаліями навколишнього світу. Відповідно найчастотнішими з них є значення, виражені групою лексики на позначення частин тіла людини (більшою мірою внутрішніх органів): *язик, жили, легені*, а також на позначення фізіологічних процесів, притаманних людині: *дихання, сльози*. За допомогою "тілесної", "анатомічної" лексики автори створюють

низку індивідуально-авторських образів: *кров в'їдається ластовинням у шкіру асфальту, місяць росте, наче плід у шлунку, ніє душа в куточку за ребрами*, базованих на перенесенні за ознакою форми та функції.

Антропоморфна метафорична модель у поетичних текстах Сергія Жадана, Оксани Забужко та Юрія Іздрика широко маніфестує значення повільної дії, асоційованої зі значенням втоми, що переноситься на явища природи, природних об'єктів або одиниці виміру: *погода повільно сідає на руки, сонце мляво прямує попри дахи, час кульгає аритмічно й глухо*.

В утворенні типів перенесення в межах **природо-морфної** метафори найчастотнішою є лексика зі значенням фізичних процесів: *сипати, розчинити, паленити, прикіпнути*, що переноситься на явища природи на основі спільності функцій, характеру дії й утворює індивідуально-авторські конструкції: *день, що розчинився в зливі, ночі розсипались піском, пульсування погоди; сонце прикіпало на устах, дощ поливає, світанок застиг; літо каламутить, жасмин палахкотить*.

Зазначимо, що в розгляданій природоморфній метафорі в поезіях Сергія Жадана наявні також значення, базовані на *архетипальній* символіці. Вважаємо, що підставою для метафоричного перенесення в конструкції з *небес висівається мерехтливий озон* значення дієслова *висівати*, пов'язаного з обробітком поля, переноситься на сферу небес; крім зорових асоціацій, є традиційне для давніх українців міфічне ототожнення "неба" і "поля".

У структурі природоморфної метафори підгрупа **зоо-морфних** значень найчастотніше реалізується перенесенням назв тваринного світу на абстрактні поняття на основі авторських індивідуальних асоціацій: *мікроби зради, птах зради, метелики надій*.

Найчастіше до зооморфної метафори вдаються Сергій Жадан та Оксана Забужко. Особливістю метафори Сергія Жадана є використання значень, пов'язаних із водним простором: *риба, рибина, луска, ікра, акваріум*. У ранніх поетичних збірках письменника ця група лексичних одиниць є також достатньо частотною. Наприклад, *риби купчаться тромбами в жилі ріки*. Можливо, використання "рибно" тематики пов'язане із символічним значенням образу риб, що означають "мудрість, циклічність і багатство". У поезіях Оксани Забужко трапляються зооморфні метафори, пов'язані з образом кита або крота: *я мов кротиха, вдарена під дих; правлячі кити стають на герць на глибоководді*. Використання зооморфної метафори не типове для творчості Юрія Іздрика.

У підгрупі флористичних номінацій, що є також доволі поширеними в поетів-постмодерністів, наявні образні паралелі із яскравою індивідуальною асоціативністю: дощ порівнюється з яблуком, людина – із тропічним фруктом – *автобус вгризався черв'яком у важковпале яблуко дощу* або *надкус яблука ще не взявся іржею, жасмин палахкотить*.

У **артефактній** моделі метафоричних значень, що утворюються шляхом встановлення подібностей між зоровими, смаковими відчуттями та предметними поняттями, найчастотнішою є група лексики на позначення міських реалій: *недопалки, асфальт, ліхтар, бруківка, стіна, бинт, бруд*. Цю групу лексики постмодерністи активно використовують передусім для опредмечення психічних процесів і почуттів: *зуби з присмаком асфальту, асфальт всотався в сну драговиння, розчинився у морі асфальт*.

Просторова метафора, яка творить концепт міста, у творах поетів-постмодерністів займає центральне місце. Кожна поезія містить урбаністичні образи, а основними метафоричними моделями є: людина-місто, географічний об'єкт – місто, фізичне явище – місто, природа – місто, просторове поняття – місто. Найчастотнішими є

назви географічних об'єктів (*лабіринт степів; білий острів; бездонна земля*), група лексики на позначення фізичних понять (*місто як чадна гаряча течія, сірники ліхтарів зігрівають*), назви частин тіла людини переносяться на простір (*шкіра асфальту, долоня міста, рейки судин*).

Одним із джерел метафоричного переосмислення концепту міста є **сакральна лексика**: *Бог, Господь, Христос, янгол*, а також імена біблійних персонажів *Юда і Каїн*. Аналіз ролі сакральної лексики дає змогу зробити висновок, що сакральна лексика десакралізується: *Бог стирає пил, Господь вимикає світло, Господь не розуміє й дивується* або навіть іронічний: *Боже слово як таранька, ним не наситишся*. А звичні для свідомості поняття навпаки сакралізуються: *електрика лежить розіп'ята на хрестах стовпів, дощ – терпка сукровиця Господнього тіла, терни вросли до самих брів*.

Структурно-граматичне вираження метафор у творах поетів-постмодерністів відбувається через іменні, прикметникові та дієслівні метафори. Процес метафоризації дієслівних значень спостерігається в тематичних групах на позначення станів, фізичних процесів, руху. Наприклад, *язик паленитиме з сорому, кора пришерхлих слів відшурхотіла*.

Джерелом метафоризації прикметника виступають поняття, пов'язані з внутрішніми й зовнішніми характеристиками людини. До окремої групи належать прикметники на позначення "чистих" кольорів (*жовтий, рожевий, синій, блакитний, червоний, чорний, сірий, білий; рожева бабуся, голуба сльоза, жовтаве світло*) й оказіоналізмів, які насичують поетичну мову та створюють індивідуально-авторське бачення світу (*блідо-причинна стеля, димна сутінь*). Інколи структура прикметникової метафори в поетичних текстах постмодерністів ускладнюється додаванням ще одного прикметника, із метою конкретизувати значення іменника та створити багатоконпонентний метафоричний образ: *місто мов чадна гаряча течія*.

Досліджені тексти засвідчують, що найактивнішою формою іменникової метафори в поезіях Оксани Забужко, Сергія Жадана та Юрія Іздрика є родовий відмінок. Наприклад, *присмак пустелі, язик відкладає ікру зради, джаз відчаю, вросли у пальці голоси померлих*.

Поетична мова досліджуваних творів поетів-постмодерністів характеризується різним ступенем ускладнення метафоричного образу. Зокрема, вони ускладнені обставиною (*старість вповзала в тіло*), порівнянням (*кожен звук множився, мов лавина; свізькі дерева по малу тратають природну тямку, мов заражені сказом пси*) і складними конструкціями двох типів: "дієслівна + метафора з орудним придієслівним": *птахи спадають чорним попелом спалених хат*, "дієслівна + генитивна": *кров в'їдається ластовинням у шкіру асфальту*.

Висновки. Під метафорою розуміємо вид тропа, перенесення властивостей одного предмета (явища чи аспекту буття) на інший за принципом їхньої подібності або за контрастом. Як зазначає Н. Гучинська, "трактування мови як динамічного процесу спонукає сприймати метафору не як щось раз і назавжди створене і включене в мовну систему у вигляді стійкого словосполучення, а як щось, що виникає щоразу в процесі мовної творчості" [3, с. 2] і є результатом індивідуального перехрещення номінацій із різних сфер життя. За когнітивного підходу до вивчення метафори вона розглядається "як спосіб мислення, тому когнітивна функція є однією з головних" [2, с. 32]. У творах поетів-постмодерністів концептуальна метафора виконує експресивну, естетичну та виховну функції, які допомагають письменнику донести свої ідеї та світобачення. Таке використання та функціонування метафори відповідає особливостям мови поезії, адже

основним завданням поетів є вплив на свідомість читача та формування їхніх життєвих поглядів. Варто зазначити, що концептуально-семантичні та структурно-граматичні типи метафор Оксани Забужко, Сергія Жадана та Юрія Іздрика утворені комплексом складних і глибоких асоціацій, базованих на чуттєвому, етичному й побутовому досвіді людини. Їхня метафора постає багатовекторним семантичним утворенням, що уможливиле множинність інтерпретацій і відповідно відкриває нові горизонти для наукових пошуків і відкриттів.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика). *Лингвистика и поэтика* / Н. Д. Арутюнова. – Л.; М.: Наука, 1979. – С. 176–224.
2. Гаврилюк А. П. Метафора, її природа та роль у мові й мовленні / А. П. Гаврилюк // Вісн. Нац.-техн. ун-ту. – 2013. – № 2. – С. 31–37.
3. Гучинская Н. О. Семантическое преобразование языковых единиц в художественном тексте (Проблема языковых и поэтических тропов) / Н. О. Гучинская // Семантика и прагматика единиц языка в тексте. – Л.: ЛГПИ, 1988. – С. 3–10.
4. Денисова Т. Феномен постмодернізму: контури й орієнтири / Т. Денисова // Слово і час. – 1995. – № 2. – С. 18–27.
5. Єщенко Т. А. Метафора в українській поезії 90-х років ХХ ст.: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Т. А. Єщенко. Запорізький держ. ун-т. – 2012. – Вип. № 1. – С. 1–8.
6. Приблуда Л. М. Функції мовної метафори в творчості українських письменників-постмодерністів / Л. М. Приблуда // Вісн. Запорізь. нац. ун-ту. – 2012. – Вип. № 1. – С. 1–8.
7. Пустовіт Л. О. Засоби вираження метафори / Л. О. Пустовіт // Культура слова. – 2013. – Вип. № 10. – С. 1–5. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazinell-3.pdf>.
8. Складарская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Складарская. – СПб.: Наука, 1993.

9. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды. Языковая номинация (виды наименования) / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1977.

10. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. – London: The university of Chicago press, 2003.

References

1. Arutyunova, N. D. (1979). *Yazykovaya metafora (sintaksis i leksika)* [Language Metaphor (Syntax and Vocabulary)]. In: *Lingvistika i poetika* (pp. 176–224). Leningrad – Moskva: Nauka. (In Russ.).
2. Havryliuk, A. P. (2013). *Metafora, yii pryroda ta rol u movi y movlenni* [Metaphor, its Nature and Role in Language and Speech]. *Visnyk Natsionalno-tekhnichnoho universytetu*, Vyp. №2, pp. 31–37. (In Ukr.).
3. Guchinskaya, N. O. (1988). *Semanticheskie vidoizmeneniya yazykovykh edinic v hudozhestvennom tekste (problema yazykovykh i poeticheskikh tropov)* [Semantic Modifications of Linguistic Units in a Literary Text (the Problem of Linguistic and Poetic Tropes)]. *Sbornik nauchnykh statej*, pp. 3–7. (In Russ.).
4. Denysova, T. (1995). *Fenomen postmodernizmu: kontury y orientyry* [The Phenomenon of Postmodernism: Contours and Landmarks]. *Visnyk Slovo i chas*, №2, pp. 18–27. (In Ukr.).
5. Yeshchenko, T. (2001). *Metafora v ukrainskii poezii 90-kh rokiv XX st.* [Metaphor in Ukrainian Poetry of the 90s of the 20th Centuries]. Avtoref. Dys. Zaporizkyy derzhavnyi universytet. (In Ukr.).
6. Prybluda, L. M. (2012). *Funktsii movnoi metafory v tvorchosti ukrainskykh pysmennykiv-postmodernistiv* [Functions of Language Metaphor in the Works of Ukrainian Writers-Postmodernists]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, Vyp. №1, pp. 1–8. (In Ukr.).
7. Pustovit, L. O. (2013). *Zasoby vyrazhennia metafory* [Means of Expressing Metaphor]. *Vyp. №10*, pp. 1–5. <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazinell-3.pdf>. (In Ukr.).
8. Skliarevskaya, H. N. (1993). *Metafora v systeme yazyka* [Metaphor in the Language System]. SPb: Nauka. (In Ukr.).
9. Teliya, V. N. (1977). *Vtorichnaya nominaciya i ee vidy. Yazykovaya nominaciya (vidy naimenovaniya)* [Secondary Nomination and its Types. Language Nomination (Types of Name)]. Moskva: Nauka. (In Russ.).
10. Lakoff, G. & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live by*. London: The university of Chicago press.

Надійшла до редколегії 22.01.21

Kateryna Parshak, PhD in Philology, Associate Professor
ORCID: 0000-0002-3432-2396
e-mail: kateparshak@ukr.net

Yaroslava Kalynovska, Master
ORCID: 0000-0002-6270-4009
e-mail: kalunka19@ukr.net
National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, Ukraine

SEMANTIC-FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF CONCEPTUAL METAPHOR IN THE LANGUAGE OF WORKS OF POSTMODERNISTS POETS

The article is devoted to the study of the peculiarities of the functioning and creation of metaphors in the poetry of Oksana Zabuzhko, Yuri Izdrik and Serhiy Zhadan. The main contradiction in the understanding of metaphor lies in the ambiguous essence of this phenomenon: on the one hand, metaphor is a means of speech, a linguistic unit, and on the other – it belongs to the figurative figures of language. A number of linguistic works in both Ukrainian and foreign linguistics are devoted to the study of metaphors. In particular, the language metaphor became the subject of scientific interest of N. Arutyunova; metaphor, its nature and role in language, and speech were studied by A. Gavrilyuk, the means of expression of metaphor became the main topic of research G. Sklyarevskaya and others. One of the important problems of linguistic stylistics is the study of the linguistic personality of writers, whose works are one of the stylistic sources of development of Ukrainian poetic language, so the importance of metaphor in poetic texts remains a relevant object of modern linguistic studies. The purpose of the article is to determine the features of semantics and the functioning of conceptual-semantic and structural-grammatical types of metaphors in the collections "Second Attempt" by Oksana Zabuzhko, "Quote Book" by Serhiy Zhadan and "Lazy and Gentle" by Yuri Izdrik. In accordance with the purpose, the following research methods were used: descriptive, using the methods of comparison and observation, as well as external and internal interpretation of linguistic material to determine the associations underlying metaphorical transference, contextual, conceptual and semasiological to analyze metaphor in the context of a poetry of postmodern writers. The article also clarifies the concept of metaphor and establishes its feature as a semantic linguistic unit. The focus is on the classification of metaphors used in the works of postmodern poets. The stylistic role and functions of language metaphors in poetic texts are investigated. This article can be used for further research in the field of conceptual metaphors in novel or poems.

Keywords: metaphor, concept, metaphorical transference, conceptual metaphor.